

Geneza paktu Hitler–Stalin

Fakty i propaganda

wstęp i oprac. Bogdan **Musiał**, Jan **Szumski**

Gdańsk 2023

IMP

Spis treści

Przedmowa	9
Bogdan Musiał – Geneza paktu Hitler–Stalin	17
Geneza i droga do niemiecko-sowieckiego paktu – motywacja Hitlera	20
Polsko-niemieckie odprężenie po objęciu władzy przez Hitlera	21
Konflikt polsko-niemiecki	23
Decyzja Hitlera o rozbiciu Polski	26
„Pakt uratował nas”	32
Stalin i pakt – ukoronowanie długofalowych celów polityki sowieckiej wobec Polski	42
Polska bariera w drodze na Zachód – kompleks bolszewików na punkcie Polski	43
Przygotowania do wojny i masowe zbrojenia	47
„Złamać raz na zawsze kręgosłup” – pacyfikacja społeczeństwa	50
Polska w planach Stalina w latach trzydziestych	54
Prześladowanie polskiej mniejszości	59
Nie paranoja wojenna, lecz obsesja wojny	67
Godzina Stalina wybija	77
Trudne początki niemiecko-sowieckiego zbliżenia	81
Negocjacje	85
Okpić Hitlera	88
Dokumenty	92
Jan Szumski – Stalin pisze „historię” swego paktu z Hitlerem	94
<i>Falszerze historii. Informacja historyczna</i>	<i>95</i>
Jak hartowała się stalinowska narracja paktu Ribbentrop–Mołotow	101
Umarł król, niech żyje król	107
70. rocznica wybuchu II wojny światowej	111
Zbawienne „okno możliwości”	121

<i>Nr 1</i> 1927 styczeń 13, Moskwa – Wyciąg z protokołu nr 78 posiedzenia Biura Politycznego KC WKP(b) z 13 stycznia 1927 r.	131
<i>Nr 2</i> 1929 grudzień 7, Moskwa – Stenogram rozmowy pomiędzy konsulem generalnym ambasady Niemiec Moritzem Schlesingerem, radcą handlowym ambasady Niemiec Gustavem Hilgerem oraz przedstawicielem niemieckiej firmy Siemens-Bauunion inżynierem Möwisem (imię nieznane) przeprowadzonej w ambasadzie niemieckiej	134
<i>Nr 3</i> 1933 lipiec 12, Warszawa – Sprawozdanie Karola Radka z pobytu w Warszawie przekazane Stalinowi	138
<i>Nr 4</i> 1933 listopad 28, Warszawa – Informacja wysłana przez korespondenta sowieckiej agencji telegraficznej TASS w Polsce do Karola Radka, przekazana przez niego Stalinowi, dotycząca rozmów Piłsudskiego z Moltkem oraz stosunków polsko-niemieckich	142
<i>Nr 5</i> 1933 grudzień 3, Moskwa – Informacja Karola Radka skierowana do Stalina o nowym etapie stosunków polsko-sowieckich	145
<i>Nr 6</i> 1933 grudzień 3, Moskwa – Załącznik do informacji Karola Radka skierowanej do Stalina dotyczącej nowego etapu w stosunkach polsko-sowieckich	147
<i>Nr 7</i> 1934 kwiecień 19, Moskwa – Raport Artura Artuzowa dotyczący narady u Hitlera, opracowany na podstawie danych agenturalnych z Berlina i przekazany przez Jakowa Agranowa Stalinowi	153
<i>Nr 8</i> 1934 maj 28, Moskwa – Raport Ottona Steinbrücka dotyczący narady u Hitlera, sporządzony na podstawie źródeł agenturalnych i przekazany przez Jakowa Agranowa Stalinowi	156
<i>Nr 9</i> 1935 marzec 25, Moskwa – Memoriał marszałka Michaiła Tuchaczewskiego do Stalina w sprawie wojennych planów Hitlera, z poprawkami Stalina	158
<i>Nr 10</i> 1935 czerwiec 21, Moskwa – Informacja ambasadora USA w ZSRS Williama Bullita w sprawie przeprowadzonej rozmowy z Karolem Radkiem, wystosowana do sekretarza stanu USA	161
<i>Nr 11</i> 1935 wrzesień 2, Soczi – Zaszifrowany telegram wysłany przez Stalina do Moskwy do Kaganowicza i Mołotowa w sprawie zachowania się Związku Sowieckiego w konflikcie z Abisynią	164
<i>Nr 12</i> 1939 luty 4, Moskwa – Wyciąg z pisma ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRS Maksima Litwinowa do pełnomocnego przedstawiciela ZSRS w Berlinie Aleksieja Mieriekałowa	165
<i>Nr 13</i> 1939 maj 20, Moskwa – Notatka z rozmowy ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRS Wiaczesława Mołotowa z ambasadorem III Rzeszy w ZSRS Friedrichem-Wernerem von der Schulenburgiem	166
<i>Nr 14</i> 1939 czerwiec 2, Moskwa – Notatka z rozmowy ludowego komisarza handlu zagranicznego ZSRS Anastasa Mikojana z radcą handlowym ambasady	

<i>Niemiec w Moskwie Gustavem Hilgerem sporządzona przez zastępcę radcy handlowego ZSRS w Berlinie Jewgienija Babarina</i>	<i>169</i>
<i>Nr 15 1939 czerwiec 8, Moskwa – Stenogram rozmowy ludowego komisarza handlu zagranicznego ZSRS Anastasa Mikojana z radcą handlowym ambasady Niemiec w Moskwie Gustavem Hilgerem, sporządzony przez zastępcę radcy handlowego ZSRS w Berlinie Jewgienija Babarina</i>	<i>172</i>
<i>Nr 16 1939 czerwiec 17, Moskwa – Stenogram rozmowy ludowego komisarza handlu zagranicznego ZSRS Anastasa Mikojana z radcą handlowym ambasady Niemiec w Moskwie Gustavem Hilgerem, sporządzony przez zastępcę radcy handlowego ZSRS w Berlinie Jewgienija Babarina</i>	<i>175</i>
<i>Nr 17 1939 czerwiec 19, Moskwa – Oświadczenie rządu niemieckiego w sprawie kontynuacji rozmów gospodarczych z ZSRS, odczytane 17 czerwca przez Gustava Hilgera w obecności Anastasa Mikojana i Jewgienija Babarina</i>	<i>177</i>
<i>Nr 18 1939 lipiec 9, Moskwa – Informacja szefa V Zarządu Ludowego Komisarjatu Obrony Iwana Proskurowa dla ludowego komisarza obrony z załączonym materiałem agenturalnym</i>	<i>178</i>
<i>Nr 19 1939 lipiec 9, Berlin – Notatka z rozmowy z szefem Biura Wschodniego Ministerstwa Spraw Zagranicznych III Rzeszy doktorem Kleistem</i>	<i>180</i>
<i>Nr 20 1939 lipiec 14, Moskwa – Decyzja Biura Politycznego KC WKP(b) z 14 lipca 1939 r. w sprawie umowy kredytowej z Niemcami</i>	<i>185</i>
<i>Nr 21 1939 lipiec 27, Berlin – Szyfrowany telegram nr 9868 pełnomocnego przedstawiciela ZSRS w Berlinie Mieriekałowa do Ludowego Komisarjatu Spraw Zagranicznych</i>	<i>187</i>
<i>Nr 22 1939 sierpień 4, Moskwa – Wnioski do rozmów z Anglią i Francją sporządzone przez marszałka Szaposznikowa dla Stalina</i>	<i>188</i>
<i>Nr 23 1939 sierpień 8, Berlin – Pismo chargé d'affaires sowieckiego przedstawicielstwa w Berlinie Astachowa do Mołotowa dotyczące tematów ewentualnych rozmów z Niemcami</i>	<i>196</i>
<i>Nr 24 1939 sierpień 12, Moskwa – Szyfrowany telegram nr 8055 Wiczesława Mołotowa do chargé d'affaires sowieckiego przedstawicielstwa w Berlinie Georgija Astachowa</i>	<i>200</i>
<i>Nr 25 1939 sierpień 19, Moskwa – Umowa kredytowo-handlowa zawarta pomiędzy ZSRS a III Rzeszą</i>	<i>201</i>
<i>Nr 26 1939 sierpień 24, Moskwa – Tekst projektu paktu o nieagresji zawartego pomiędzy III Rzeszą a ZSRS zredagowany przez Józefa Stalina</i>	<i>204</i>
<i>Nr 27 1939 sierpień 24, Moskwa – Tajny protokół do paktu o nieagresji pomiędzy III Rzeszą a ZSRS</i>	<i>206</i>
<i>Nr 28 1939 sierpień 31, Moskwa – Pismo zastępcy ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRS Władimira Potiomkina do Wiczesława Mołotowa w sprawie zatwierdzenia przez Radę Najwyższą ZSRS sowiecko-niemieckiego paktu o nieagresji</i>	<i>208</i>

<i>Nr 29</i> 1939 sierpień [b.d.], Moskwa – Brudnopis notatek sporządzonych przez Andrieja Żdanowa w sprawie paktu o nieagresji pomiędzy ZSRS a III Rzeszą	210
<i>Nr 30</i> 1939 wrzesień 7, Moskwa – Notatka z dziennika Georgiego Dymitrowa, będąca zapisem wypowiedzi Stalina podczas narady na Kremlu, w której uczestniczyli również Mołotow, Żdanow, Dymitrow i Manuilski; zawierają też instrukcje Stalina w sprawie propagandy Kominternu	215
<i>Nr 31</i> 1941 czerwiec 4, Moskwa – Skrócony stenogram narady Głównej Rady Wojennej Armii Czerwonej w sprawie omówienia dyrektywy „Kolejne zadania w pracy partyjno-politycznej w Armii Czerwonej”	218
<i>Nr 32</i> 1948 luty 3, Moskwa – Notatka Andrieja Wyszyńskiego dla Józefa Stalina z informacją o przedstawieniu trzech rozdziałów artykułu Odpowiedź oszczercom	220
<i>Nr 33</i> 1948 luty [b.d.], Moskwa – Tekst informacji historycznej Fałszerze historii, zredagowany osobiście przez Józefa Stalina	221
<i>Nr 34</i> 1948 luty 9, Moskwa – Notatka z przebiegu spotkania w Wydziale Prasowym Ministerstwa Spraw Zagranicznych ZSRS z zagranicznymi dziennikarzami w sprawie informacji historycznej Fałszerze historii	234
<i>Nr 35</i> 1948 luty 15, Moskwa – Informacja od kierownika Sektora Specjalnego KC WKP(b) Piotra Pospiełowa wraz z załączonym IV rozdziałem informacji historycznej Fałszerze historii, zredagowanym przez Józefa Stalina	236
<i>Nr 36</i> 1948 marzec 31, Moskwa – Pismo do pełnomocnika Wszechzwiązkowego Towarzystwa na rzecz Stosunków Kulturalnych z Zagranicą w Polsce Władimira Jakowlewa w sprawie dodatkowej edycji broszury Fałszerze historii	240
<i>Nr 37</i> 1948 kwiecień 16, Warszawa – Pismo z ambasady ZSRS w Polsce do centrali WOKS w sprawie broszury Fałszerze historii	241
<i>Nr 38</i> 1948 kwiecień 22, Moskwa – Pismo Andrieja Wyszyńskiego do Stalina w sprawie akcji rozpowszechniania za granicą informacji historycznej Fałszerze historii	242
<i>Nr 39</i> 1948 czerwiec 7, Moskwa – Notatka naczelnika Sowieckiego Biura Informacyjnego Borysa Ponomariowa skierowana do sekretarza KC WKP(b) Michaiła Susłowa w sprawie zorganizowania za granicą sowieckiej kontrpropagandy w zakresie historii ZSRS	244
<i>Nr 40</i> 1953 kwiecień 20, Moskwa – Informacja z Instytutu Historii Akademii Nauk ZSRS do Działu Nauki i Kultury KC KPZS w sprawie sesji naukowej poświęconej „demaskowaniu angielsko-amerykańskich fałszerzy historii”	247
Wykaz skrótów	249
Bibliografia	251
Indeks osób	261
Indeks geograficzny	266
Summary	271

Przedmowa

W nocy z 23 na 24 sierpnia 1939 r. Joachim von Ribbentrop i Władysław Mołotow jako przedstawiciele Adolfa Hitlera i Józefa Stalina podpisali w Moskwie umowę o nieagresji pomiędzy Niemcami a Związkiem Sowieckim. Ich podpisy znalazły się również na dołączonym do niego tajnym protokole dodatkowym, w którym zaplanowano czwarty rozbiór Polski oraz ustalono „sprawę granicy ich obopólnych stref interesów w Europie Wschodniej”. Obaj dyktatorzy, oficjalnie deklarując „pragnienie utrwalenia sprawy pokoju pomiędzy narodami”¹, faktycznie dynamizowali realizację swoich planów podboju i zniewolenia Europy, a w nieco dalszej perspektywie horyzontem swojej totalitarnej ekspansji obejmowali także cały świat.

Zakulisowe gry prowadzone przed wybuchem wojny przez nazistowskie Niemcy i bolszewicką Rosję były obliczone na zyskanie taktycznej i strategicznej przewagi nad mocarstwami zachodnimi, które szachowane zaskakującym porozumieniem Berlina i Moskwy miały nim zostać skutecznie zniechęcone do podjęcia zbrojnej interwencji w obronie Polski. W ten sposób Hitler planował osiągnięcie zasadniczego celu, jakim było doprowadzenie do izolacji Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej. Taki stan rzeczy miał gwarantować Niemcom uniknięcie prowadzenia wojny na dwa fronty. Dla Führera oznaczało to nie tylko doraźne zapewnienie bezpieczeństwa zachodnim granicom Rzeszy i stworzenie Wehrmachtowi swobody dla intensywności prowadzenia agresywnych działań w trakcie mającej nastąpić już na dniach inwazji na Polskę. W ramach realizacji tej samej taktyki Hitler wprowadzał również w życie plan propagandowego sprowadzenia wojny niemiecko-polskiej, toczonej przy biernej postawie Francji i Anglii, do krótkotrwałego lokalnego uderzenia zbrojnego, czym miał nadzieję wygrać dla zagorzałych niemieckich narodowych

¹ Dokumenty nr 26 i 27 w niniejszym tomie.

socjalistów „wojnę nerwów”, która odżyła w tym czasie wśród części społeczeństwa III Rzeszy oraz niektórych nazistowskich dygnitarzy i wyższych dowódców wojskowych. Obecne w części narodu obawy o uwikłanie Niemiec w kolejną wojnę światową wynikały z prostej linii z pamięci o doświadczeniu katastrofalnej klęski z 1918 r. i jej konsekwencjach. Powszechne poparcie niemieckiego społeczeństwa dla polityki budowy nazistowskich Wielkich Niemiec, poprzez stosunkowo bezpieczny zbrojny odwet brany na izolowanej Polsce, niekoniecznie przekładało się na utrwalanie wśród tych samych Niemców entuzjazmu dla projektu wejścia Rzeszy do wielkiej wojny po to, by realizować strategiczne cele sięgające podboju świata. Hitler dobrze to rozumiał, dlatego spełnianie swoich zamierzeń rozłożył w czasie, a porozumienie ze Stalinem uczynił taktycznym elementem szerszej strategii. Jej istotą z pewnością nie była tylko rewizja postanowień wersalskich. Tradycyjny terytorialny rewizjonizm niemiecki forsowany przez Hitlera w stosunkach z Polską w 1939 r. służył mu przede wszystkim jako narzędzie do formułowania kategorycznych roszczeń, które w nieodległej przyszłości miały stać się bezpośrednim pretekstem do rozpoczęcia ataku na Rzeczpospolitą. Agresja ta po zamknięciu przygotowań politycznych sfinalizowanych paktem o... nieagresji ze Związkiem Sowieckim, faktycznie otwierała Führerowi drogę do totalnej siłowej ekspansji nieograniczonej już ani na wschód, ani na zachód. W tym czasie zamianie uległ jedynie pierwotny plan kierunku uderzenia i czas jego realizacji. Tylko w ten sposób wódz III Rzeszy wyobrażał sobie możliwość spełnienia programu – rasistowskiej fantazji geopolitycznej, przekształcającej Niemcy w potężne „czyste rasowo” imperium globalne – „tysiącletnią Rzeszę” budowaną na gruzach niepodległych państw i narodów, których suwerennością autor *Mein Kampf* szczerze gardził. Zniszczenie Polski Führer uznał za priorytet. Taki stan rzeczy wynikał nie tylko z konieczności uznania ostatecznego fiaska polityki zagranicznej wobec Rzeczpospolitej, z której nie udało mu się uczynić „młodszego współnika” swoich agresywnych planów. Dążenie do likwidacji państwa polskiego i jego „siły żywej” z wykorzystaniem dowolnych środków „w sposób twardy i bezwzględny”, „bez litości i współczucia”², wynikały przede wszystkim z przekonania, że wojna wyniszczająca Polskę doprowadzi do skutecznej eliminacji niezależnego podmiotu stosunków międzynarodowych, który stanął III Rzeszy na drodze

² F. Halder, *Dziennik wojenny. Codzienne zapisy szefa Sztabu Generalnego Wojsk Lądowych 1939–1942*, t. 1, oprac. H.A. Jacobsen, tłum. B. Woźniecki, Warszawa 1971, s. 52.

do ekspansji planowanej na skalę światową. Do realizacji tego planu doszłoby jednak zapewne niezależnie od porozumienia zawartego z Józefem Stalinem, w świetle którego miał on zachować neutralność wobec działań wojennych, prowadzonych przez drugą stronę układu³.

Późnym latem 1939 r. wódz narodowych socjalistów znajdował więc w komunistycznym dyktatorze partnera, który gwarantował mu szybkie doraźne urzeczywistnienie radykalnej zmiany układu sił na kontynencie, Francji i Anglii „wytrącające” „broń z ręki”, a osamotnionej w ten sposób Polsce przynoszące radykalne pogorszenie szans na obronę przed niemiecką agresją. Taktyczna zbieżność interesów Hitlera i Stalina nie oznaczała jednak zgodności intencji obu dyktatorów, którymi kierowali się przy podejmowaniu decyzji o nawiązaniu rozmów, wejściu w proces negocjacji i wreszcie sfinalizowaniu ich zawarciem porozumienia, będącym w istocie formą cichego sojuszu.

Stalin, podobnie jak Hitler, od wielu lat był silnie zdeterminowany do wejścia na drogę budowy mocarstwowej pozycji Związku Sowieckiego. W kreowanej przez siebie polityce zagranicznej już dawno porzucił kierowanie się jakimikolwiek względami ideologicznymi. W strategiach geopolitycznych jego Rosja bolszewicka nawiązywała wprost do polityki imperialnej Rosji carów. Sowiecki dyktator dążył do odzyskania ziem dawnego imperium Romanów w części utraconych w latach 1917–1921⁴. Szansy na realizację tych planów sowiecki dyktator upatrywał w prostej linii w podejmowaniu działań obliczonych na zburzenie układu sił powstałego po I wojnie światowej. W latach trzydziestych XX w. tę perspektywę otwierało przed nim sięgnięcie po władzę przez Adolfa Hitlera, nie zaś poszukiwanie i utrwalanie współpracy z Francją, Anglią i Polską, które traktował jako uprzywilejowanych beneficjentów systemu wersalsko-ryńskiego. Działo się tak m.in. dlatego, że już w samym zwycięstwie faszyzmu w Niemczech Stalin upatrywał początków kryzysu świata kapitalistycznego, „objawu słabości burżuazji”. Ich wyłonienia się potrzebował po to, aby równoległe z realizowaną oficjalnie pełną pokojowych haseł powszechnego

³ S. Żerko, *Niemiecka polityka zagraniczna 1933–1939*, Poznań 2005, s. 389–390, 412; *idem*, *Polska, Niemcy i geneza II wojny światowej*, „Przegląd Zachodni” 2009, nr 2, s. 3, 31–32; M. Kornat, *Droga Niemiec do paktu Ribbentrop–Mołotow i sprawy polskie (wydarzenia i interpretacje)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 1, s. 41, 48–51, 53, 55–57.

⁴ M. Wołos, *Polityka zagraniczna ZSRR w latach 1938–1939* [w:] *Kryzys 1939 roku w interpretacjach polskich i rosyjskich historyków*, red. S. Dębski, M. Narinski, tłum. I. Zakrzewski, Warszawa 2009, s. 153–155.

rozbrojenia, polityką „bezpieczeństwa zbiorowego”, w rzeczywistości zakulisowo prowokować wybuch powszechnego międzynarodowego konfliktu zbrojnego. Pierwotnie trzymając się od niego z dala, Związek Sowiecki włączyłby się do działania dopiero w końcowej fazie „imperialistycznej wojny”, kiedy wszystkim wyczerpanym stronom „burżuazyjnego świata”, dotąd „neutralni” bolszewicy, silni swoim wcześniejszym brakiem zaangażowania, mogliby zacząć dyktować swoje warunki⁵. W tym stadium eskalacji wojny pomiędzy kapitalistycznymi mocarstwami Stalin przewidywał także ponowne, tym razem – jak wierzył – skuteczne podjęcie zablokowanej po klęsce warszawskiej z 1920 r. agresywnej bolszewizacji Europy, mającej kroczyć na zachód „po trupie Polski”⁶.

W ten sposób polityczne interesy sowieckiego dyktatora i niemieckiego Führera spotkały się we wspólnej wrogości wobec państwa polskiego stojącego na przeszkodzie uruchomienia realizacji ich planów zburzenia dotychczasowego porządku europejskiego i wejścia na drogę budowy totalitarnych imperiów.

O tego rodzaju sojusz z III Rzeszą Związek Sowiecki od dłuższego czasu już zresztą usilnie zabiegał⁷. Kilkuletnie ochłodzenie relacji niemiecko-sowieckich po dojściu Hitlera do władzy w 1933 r. nie spowodowały rezygnacji Stalina z dążenia do zacieśniania dobrych relacji z Niemcami. Potrzebny był tu jednak odpowiedni moment polityczny wynikający przede wszystkim z przełamania międzynarodowego układu sił ukształtowanego w Wersalu. Istotnym impulsem do wszczęcia intensyfikacji tych starań stały się zatem postanowienia konferencji w Monachium, z której Moskwa jako podmiot polityki międzynarodowej jesienią 1938 r. została wyeliminowana, a Paryż i Londyn kształtowały na niej „pokój na nasze czasy”, dogadując z Berlinem fatalną dla Czechosłowacji „korektę” ładu wersalskiego. Taki porządek budowania nowej sytuacji politycznej w Europie był oczywiście postrzegany przez Stalina jako utrwalanie przez „kapitalistów” potencjału mocarstwowego państw zachodnich, podczas gdy celem jego założeń strategicznych było podważanie, osłabianie i ostatecznie obalenie europejskiego *status quo*. Tu spotykały się interesy obu dyktatorów: wewnątrzsystemowego rewizjonizmu niemieckiego i pozasystemowego

⁵ A. Bregman, *Najlepszy sojusznik Hitlera. Studium o współpracy niemiecko-sowieckiej 1939–1941*, Warszawa 2009, s. 31–32.

⁶ B. Musiał, *Na zachód po trupie Polski*, tłum. M. Falkowski, Warszawa 2009, s. 51, 323–324; *idem*, *Wojna Stalina 1939–1945. Terror, grabież, demontaże*, tłum. E. Stefańska, Warszawa 2010, s. 21–24.

⁷ S. Słucz, *Długa droga Stalina do ugody z Hitlerem*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1, s. 31 i n.

rewizjonizmu sowieckiego. Tu zbiegały się ze sobą paralelne dążenia Hitlera i Stalina obliczone nie na żadne modernizowanie systemu wersalskiego, ale na jego totalne zniszczenie po to, aby na zgliszczach tego porządku móc rozpocząć budowę niemieckiej światowej hegemonii „tysiącletniej Rzeszy” i sowieckiego światowego mocarstwowego centrum rewolucji proletariackiej⁸.

Taktyka Kremla po konferencji monachijskiej, zwłaszcza zaś po przekreśleniu przez Berlin jej postanowień w obliczu zajęcia przez Wehrmacht Pragi 15 marca 1939 r., w następnych kilku miesiącach, aż do finalnej ostatniej dekady sierpnia 1939 r., sprowadzała się do stosowania wielu kombinacji politycznych, dyplomatycznych i propagandowych, których nadrzędnym celem było konsekwentne podsycanie i pogłębianie kryzysu w relacjach III Rzeszy z mocarstwami zachodnimi. Celem tego wielopłaszczyznowego eskalowania napięcia przez Stalina wewnątrz „obozu państw kapitalistycznych” było doprowadzenie do sytuacji, w której Niemcy, inaczej niż jesienią 1938 r., utrwaliliby swoją determinację w podjęciu decyzji, a następnie w zaryzykowaniu realizacji siłowego demontażu ładu europejskiego. Związek Sowiecki, cynicznie zwołując Berlin oraz Paryż i Londyn ofertą wejścia w rolę realnego sojusznika, miał gwarantować III Rzeszy „przychylną neutralność” w czasie niemieckiej agresji na Polskę, a Francji i Wielkiej Brytanii (po porzuceniu przez nie polityki ustępstw) wejście do grona państw zaangażowanych w budowę systemu antyhitlerowskich sojuszów opartych na udzielaniu gwarancji bezpieczeństwa państwom zagrożonym niemiecką ekspansją. W ten sposób Stalin stwarzał realne podstawy do zmaterializowania się przewrotu w całym dotychczasowym systemie stosunków międzypaństwowych w Europie. Wiosną 1939 r. Moskwa zaczęła odgrywać na arenie międzynarodowej rolę kluczową – jak pisze Bogdan Musiał: „wybiła godzina Stalina”. Jej nadejście nie byłoby jednak możliwe, gdyby na horyzoncie wypatrywanej przez sowieckiego dyktatora wojny w „obozie imperialistów” nie pojawił się uzbrojony i zdeterminowany do jej wywołania „lodołamacz” w postaci Rzeszy Niemieckiej⁹. Nowa geopolityczna pozycja Związku Sowieckiego, rzucając cień na przyszłość całej Europy, w pierwszym

⁸ S. Dębski, *Układ monachijski i pakt Ribbentrop–Mołotow siedemdziesiąt lat później – problemy, interpretacje, oddziaływanie* [w:] *Kryzys 1939 roku...*, s. 26–31; idem, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*, Warszawa 2007, s. 89–90, 91–92, 663.

⁹ P. Wiczorkiewicz, *Historia polityczna Polski 1935–1945*, Warszawa 2005, s. 49; G.L. Weinberg, *Wizje zwycięstwa. Nadzieje ośmiu przywódców z czasów II wojny światowej*, tłum. R. Dymek, Warszawa 2005, s. 122.

rzędzie niosła jednak ze sobą widmo konkretyzowania zagrożenia niepodległości Rzeczypospolitej.

W tym czasie kursy niemieckiej i sowieckiej polityki zaczęły się zbiegać wokół zaostrzania europejskiego kryzysu międzynarodowego, w którym oba mocarstwa dostrzegały szanse na wybuch wojny. Jedno i drugie pragnęło jej tak samo mocno, każdemu z nich potrzebna była ona do osiągnięcia innego celu i wreszcie: obie dyktatury dążyły do osiągnięcia jakiegoś rodzaju współpracy ze sobą. Działo się tak mimo prowadzonych równoległe kolejnych faz „negocjacji” dyplomacji sowieckiej z przedstawicielstwami Wielkiej Brytanii i Francji oraz ciągle jeszcze wykazywanego przez Führera dystansu do istotniejszego zrewidowania swojego nastawienia do ZSRS. Te pierwsze służyły jednak bolszewikom wyłącznie jako fasadowy czynnik umacniający warunki przetargowe w ich rozmowach z Niemcami, natomiast nad motywowanym ideologicznie sceptycyzmem kanclerza w sprawie wejścia w porozumienie z Sowietami intensywnie w tym czasie pracowano już w Auswärtiges Amt pod kierunkiem Joachima von Ribbentropa. „Formułowane w Moskwie i w Berlinie koncepcje zburzenia porządku wersalskiego wynikały z odmiennych dążeń i przybierały wykluczający się kształt, ale na krótką metę były zbieżne i dawały się uzgodnić”¹⁰. Fundament przyszłej kooperacji Hitlera i Stalina zaczął w tym czasie nabierać realnego kształtu. Sowiecki dyktator w kwietniu 1939 r. był już w pełni zdecydowany na podjęcie współpracy z Niemcami i takiemu celowi podporządkował zaprogramowaną w szczegółach ofensywę dyplomatyczną i propagandową. W Moskwie, 20 maja 1939 r., ambasador III Rzeszy w ZSRS Friedrich-Werner von der Schulenburg usłyszał wprost od nowo mianowanego przez Stalina ludowego komisarza spraw zagranicznych Wiaczesława Mołotowa, że powodzenie prowadzonych od jakiegoś czasu rozmów gospodarczych zależy od „stworzenia odpowiedniej bazy politycznej”, co dalej doprecyzowano wskazaniem, że chodzi o włączenie w proces rozmów niemieckiego rządu¹¹. Jak podkreśla Marek Kornat, 10 dni później w Berlinie podjęta została kluczowa decyzja w tej sprawie: Niemcy wyrazili zgodę na sowiecką propozycję.

¹⁰ M. Kornat, *Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop–Mołotow. Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, s. 455 i n.

¹¹ Dokument nr 13 w niniejszym tomie.

Wydarzenia z 30 maja 1939 r. w Auswärtiges Amt należałoby więc w zasadzie traktować jako postawienie „najistotniejszego kroku w dyplomacji 1939 r.”¹².

Powody obranego przez Stalina kierunku polityki zagranicznej absolutnie nie wiązały się z brakiem możliwości wynegocjowania paktu o wzajemnej pomocy z mocarstwami zachodnimi. Nie miały one także nic wspólnego z rzekomym zagrożeniem, które dla państwa bolszewickiego miała wówczas stwarzać Rzeczpospolita Polska. Ówczesnej polityki zagranicznej Związku Sowieckiego, na gruncie źródłowym, nie sposób jest także tłumaczyć rzekomą świadomą taktyką „obronną” Stalina, dzięki której decydując się w 1939 r. na podanie ręki Hitlerowi, „zyskiwał czas do odparcia nieuchronnego ataku”, a „przewidując” agresję Wehrmachtu na wschód, „zapobiegawczo” przesunął granice swojego państwa setki kilometrów na zachód, aby w ten sposób utrudnić natarcie wojsk niemieckich na ZSRS. Źródła z tego czasu w najmniejszym stopniu nie pozwalają na tego rodzaju interpretacje¹³.

Prezentowany w niniejszym wydawnictwie wybór kilkudziesięciu dokumentów, z których niemal połowa dotyczy procesu budowy zacieśniania relacji niemiecko-sowieckich w 1939 r.¹⁴, stanowi ważny dowód właśnie takiego stanu rzeczy. Autorzy opracowania, dr hab. Bogdan Musiał i dr hab. Jan Szumski, zadbali również o uzupełnienie zbioru o materiał źródłowy, który ilustruje formę i skalę powojennego stalinowskiego zakłamywania prawdy o zмовie Hitler–Stalin¹⁵.

Drugie wydanie książki o genezie i fałszowaniu paktu pomiędzy zbrodnictwami totalitaryzmami niemieckim i sowieckim ukazuje się po ponad dziesięciu latach od pierwszej edycji. Ale podobnie jak wówczas, jest równie, a nawet jeszcze bardziej aktualne. Tom *Geneza paktu Hitler–Stalin. Fakty i propaganda* opublikowany przez wydawnictwo IPN w 2012 r. ukazał się

¹² M. Kornat, *Pakt Ribbentrop–Mołotow. Interpretacje, mity, rzeczywistość*, „Dzieje Najnowsze” 2020, R. 52, z. 1, s. 90.

¹³ R. Moorhouse, *Pakt diabłów. Sojusz Hitlera i Stalina*, tłum. G. Siwek, Kraków 2015, s. 45–46; J. Szumski, *Stalinowska wykładnia paktu Ribbentrop–Mołotow w sowieckim oficjalnym przekazie oraz rosyjskiej polityce historycznej. Echa sprzed wieków*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 36, s. 312. Niestety tego rodzaju zakłamaną historią genezy zbliżenia sowiecko-niemieckiego z 1939 r. ciągle jeszcze powtarzana jest w literaturze, w tym także zachodniej, wydawałoby się, że wolnej od propagandowego gorsetu historiografii postsowieckiej, zob. np. V. Ullrich, *Hitler. Upadek zła 1939–1945*, tłum. M. Antkowiak, Warszawa 2021, s. 33. Zob. tu także inne przykłady: M. Kornat, *Pakt Ribbentrop–Mołotow. Interpretacje...*, s. 98–99.

¹⁴ Dokumenty nr 12–30 w niniejszym tomie.

¹⁵ Dokumenty nr 32–40 w niniejszym tomie.

bowiem w atmosferze coraz mocniej pogłębiającego się nasilania putinowskiej propagandy w obszarze zakłamywania interpretacji okoliczności zawarcia paktu Hitlera ze Stalinem w 1939 r. W swoim przemówieniu wygłoszonym 1 września 2009 r. na Westerplatte, Putin, jak rasowy sowiecki propagandysta, zrównywał zawarcie i agresywne konsekwencje paktu Ribbentrop–Mołotow z wszystkimi innymi porozumieniami czy umowami zawieranymi między różnymi państwami europejskimi z Niemcami w okresie przed 1939 r.¹⁶ Obecnie książka ukazuje się już w sytuacji, kiedy kremlowski propagandysta otwarcie pokazał twarz agresora i mordercy, po aneksji Półwyspu Krymskiego (2014) i rozpętanu pełnoskalowej wojny na Ukrainie (2022). Pomiędzy tymi datami doszło do wielu ataków propagandowych przeciwko Polsce, sprowadzających się m.in. do formułowania ostentacyjnych zakłamanych oskarżeń o rzekome przyczynienie się Polski do wybuchu II wojny światowej i całkowitego uwalniania odpowiedzialności ZSRS za wejście w sojusz z Hitlerem.

Tym goręcej polecam lekturę książki przygotowanej przez wybitnych znawców ewoluowania sowieckiej i rosyjskiej propagandy historycznej oraz rozwijania i utrwalania relacji politycznych III Rzeszy i Związku Sowieckiego w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej oraz w okresie współpracy w latach 1939–1941.

Dr Marek Szymaniak

Zastępca dyrektora
Muzeum II Wojny Światowej
ds. naukowych

¹⁶ P. Bielicki, *Stanowisko Federacji Rosyjskiej wobec paktu Ribbentrop–Mołotow za rządów Władimira Putina*, „Dzieje Najnowsze” 2022, R. 54, z. 2, s. 202–204.

Bogdan Musiał

Geneza paktu Hitler–Stalin

W styczniu 1948 r. Departament Stanu USA wydał zbiór dokumentów pt. *Nazi–Soviet Relations 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office* pod redakcją Raymonda Jamesa Sontaga i Jamesa Stuarta Beddiego. W tym czasie został także opublikowany pakt z 23 sierpnia 1939 r. wraz z tajnym protokołem. W warunkach zaostrzającego się zachodnio-sowieckiego konfliktu (zimnej wojny) dokumentacja ta miała ogromne znaczenie polityczne, obnażała bowiem niemiecko-sowieckie pertraktacje z 1939 r. oraz ścisłą współpracę od lata 1939 do czerwca 1941 r.¹

Na tę amerykańską publikację Kreml zareagował natychmiast. Już w lutym Andriej Wyszyński, ówczesny wiceminister spraw zagranicznych ZSRS, wysłał Stalinowi pierwsze rozdziały tekstu pt. *Odpowiedź oszczercom*, w następnych dniach zaś kolejne. Stalin przeczytał je uważnie, naniósł poprawki, nadał nowy tytuł *Falszerze historii* oraz napisał niektóre rozdziały na nowo, m.in. te dotyczące genezy paktu Hitlera i Stalina oraz polityki Polski w latach trzydziestych ubiegłego wieku. W tej formie tekst ten został opublikowany, również w językach polskim, niemieckim, angielskim i innych². Co ciekawe, tezy te – sformułowane wtedy osobiście przez Stalina – powielane są do dzisiaj nie

¹ *Nazi–Soviet Relations 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*, eds. R.J. Sontag, J.S. Beddie, Washington 1948. W tym samym roku ukazała się również niemiecka wersja z dokumentami w języku oryginału: *Das nationalsozialistische Deutschland und die Sowjetunion 1939–1941. Akten aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes*, Hrsg. E.M. Carroll, F.T. Epstein, Berlin 1948.

² Zob. rozdział Jana Szumskiego *Stalin pisze „historię” swego paktu z Hitlerem* w tym tomie oraz opublikowane poniżej dokumenty.

tylko przez rosyjskich polityków oraz historyków i publicystów (nierzadko dosłownie), lecz także przez zachodnich badaczy i publicystów³.

Dziś już dostępne, częściowo opublikowane dokumenty, pochodzące też z moskiewskich archiwów, pozwalają na wiarygodniejszą rekonstrukcję ówczesnej motywacji Stalina w sprawie zawarcia paktu z Hitlerem. Ukazują także wiele z jego późniejszych działań fałszujących rzeczywistą genezę oraz cele tego paktu z perspektywy strony sowieckiej. Dokumenty te podważają popularną do dzisiaj wersję, jakoby Stalin, podpisując ten układ, działał w intencji defensywnej, usiłując uchronić Związek Sowiecki przed wciągnięciem w wojnę, do której nie był jeszcze przygotowany.

W poniższej dokumentacji zostanie zaprezentowana – w polskim tłumaczeniu – część wspomnianych materiałów, inne zaś, równie ważne, zostaną omówione w obszernym wprowadzeniu, które składa się z dwóch części. W pierwszej, napisanej przez Bogdana Musiała, zostanie opisane tło historyczne lat trzydziestych oraz geneza paktu Hitlera i Stalina, omówiona też będzie motywacja obu dyktatorów. W drugiej części wprowadzenia Jan Szumski opisuje reakcję Stalina i jego zaufanych na wspomnianą publikację Departamentu Stanu ze stycznia 1948 r. oraz metody propagowania stalinowskiej interpretacji tych wydarzeń. W przypisach autorzy uwzględniają literaturę przedmiotu.

Niniejsza praca po raz pierwszy ukazała się w 2012 r. Aktualne wydanie uwzględnia najnowszy stan badań. Uzupełnień wymagała zwłaszcza część na temat polityki historycznej oraz upowszechniania stalinowskiej interpretacji paktu przez dzisiejszą propagandę historyczną Kremla. Stan badań nad genezą i drogą do niemiecko-sowieckiego paktu od 2011 r. niewiele się zmienił. Dotyczy

³ Gabriel Gorodetsky pisze: „Kategoryczna neutralność, a nie związek z Niemcami, była dla Stalina najważniejszym celem paktu Ribbentrop–Mołotow. Podpisał ten pakt pod przymusem i dlatego niewątpliwie zdecydował się uzyskać z niego jak najwięcej. [...] Stalin nie spodziewał się, iż Niemcy i Anglia wzajemnie się zniszczą, lecz miał nadzieję, że pewne straty jednak poniosą. [...] Jego polityka opierała się wyłącznie na tym, co uważał za narodowy interes Rosji” – zob. G. Gorodetsky, *Die große Täuschung. Hitler, Stalin und das Unternehmen „Barbarossa”*, Berlin 2001, s. 404); podobnie argumentują np. J. Gorkow, *22. Juni 1941: Verteidigung oder Angriff? Recherchen in russischen Zentralarchiven* [w:] *Präventivkrieg? Der deutsche Angriff auf die Sowjetunion*, Hrsg. B. Pietrow-Enker, Frankfurt am Main 2000, s. 190–207; G. Roberts, *Stalin's Wars. From World War to Cold War, 1939–1953*, New Haven–London 2006; J. Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933–39*, London 1984.

to publikacji zarówno w językach polskim⁴, angielskim⁵, jak i niemieckim⁶ – obserwujemy nawet w pewnym sensie regres naukowy. Podobnie jest w Rosji, gdzie Władimir Putin osobiście zajął się tą kwestią i usiłuje udowodnić, że Polska jest współwinna wybuchowi II wojny światowej, Stalin natomiast był rzekomo nastawiony pokojowo. Jan Szumski omawia tę kwestię w dalszej części publikacji.

⁴ W języku polskim nie ukazała się żadna publikacja źródłowa na ten temat. We współczesnej Polsce dużym problemem w badaniach nad okresem międzywojennym są zaniebdania w odniesieniu do prowadzenia kwerend naukowych w rosyjskich archiwach. Można nawet stwierdzić, że w ostatnich latach da się zauważyć regres w tej dziedzinie. Autorzy wielu nowych publikacji ignorują opublikowane źródła z tych archiwów, nie wspominając o jakichkolwiek własnych kwerendach. Ten poważny mankament polskich badań niech zilustruje następujący przykład. W 2015 r. Polski Instytut Stosunków Międzynarodowych wydał edycję źródłową *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1933* pod redakcją Wojciecha Skóry, przy współpracy Piotra Długołęckiego. Badacze opracowujący to wydawnictwo pominieli w nim kwestię zakulisowej próby zbliżenia polsko-sowieckiego z lata 1933 r., mimo że część dokumentów z archiwów rosyjskich na ten temat już opublikowano. Polskie źródła dotyczące tego problemu są natomiast od dziesiątek lat dostępne w Archiwum Akt Nowych.

⁵ W 2015 r. ukazały się dzienniki Iwana Majskiego, sowieckiego ambasadora w Londynie w latach 1932–1943, *The Maisky Diaries. Red Ambassador to the Court of St James's 1932–1943*, wydane pod redakcją Gorodetsky'ego. Niemieckie wydanie ukazało się rok później pt. *Die Maiski Tagebücher. Ein Diplomat im Kampf gegen Hitler 1932–1943*. Dzienniki nie wnoszą jednak nic nowego do tematu, jako że Majski nie miał wglądu w procesy decyzyjne na Kremlu, nie wspominając o wpływie na politykę Stalina w tej dziedzinie. Z kolei poważne anglojęzyczne publikacje uwzględniają najnowszy stan badań, czego przykładem są pozycje: R. Moorhouse, *The Devil's Alliance. Hitler's Pact with Stalin 1939–1941*, London 2014; S. McMeekin, *Stalin's War. A New History of World War II*, New York 2021.

⁶ W Niemczech obserwujemy swego rodzaju regres naukowy w badaniach nad genezą paktu Hilter–Stalin, czego wymownym przykładem jest publikacja C. Weber, *Der Pakt. Stalin, Hitler und die Geschichte einer mörderischen Allianz 1939–1941*, München 2019. Claudia Weber pominięła w niej m.in. kluczowe znaczenie dla Niemiec sojuszu gospodarczego z Sowietami z 19 sierpnia 1939 r., który jest już dosyć dobrze udokumentowany i opisany, mimo to jednak często nieuwzględniany przez historyków i publicystów. Ponadto nie przeprowadziła żadnych kwerend w archiwach rosyjskich, co gorsza – pominięła nawet źródła opublikowane w języku niemieckim, jak np. dzienniki Georgiego Dymitrowa, zaufanego Stalina. W 2018 r. ukazała się biografia Gustava Hilgera, ówczesnego radcy handlowego ambasady niemieckiej w Moskwie: J. Happel, *Der Ost-Experte. Gustav Hilger – Diplomat im Zeitalter der Extreme*, Paderborn 2018. Autor „przeoczył” jednak kluczową rolę Hilgera w zakulisowych przygotowaniach paktu, o czym on sam po 1945 r. ze zrozumiałych względów milczał.